

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2020

УДК 340.113(477)(075)

М74

*Рекомендовано до друку засіданням кафедри культурології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 23 вересня 2019 р.)*

Автори:

В. М. Пивоваров, канд. філол. наук; *О. М. Єрахторіна*, канд. філос. наук; *О. А. Лисенко*, канд. філол. наук; *О. В. Прудникова*, д-р філос. наук; *Л. М. Сідак*, канд. філос. наук; *М. Б. Ценко*, канд. філос. наук; *О. А. Шумейко*, канд. філол. наук

Рецензенти:

В. П. Симонок, д-р філол. наук, проф. (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

Л. Г. Савченко, канд. філол. наук (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Т. М. Берест, канд. філол. наук (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»)

Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, М74 О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. – Харків : Право, 2020. – 330 с.
ISBN 978-966-937-783-8

Навчальний посібник містить відомості про мовні норми, їх різновиди та правильність застосування у сфері юриспруденції. Охарактеризовано стилі мови, зокрема офіційно-діловий, викладено особливості усного та писемного мовлення, наведено класифікацію документів та вимоги до їх складання. Система вправ і завдань на володіння писемним мовленням допоможе закріпити знання з мови, підвищить загальну культуру мовлення, зокрема юриста.

Для студентів юридичних спеціальностей, а також тих, хто прагне поглибити мовні та мовленнєві компетентності.

УДК 340.113(477)(075)

ISBN 978-966-937-783-8

© Пивоваров В. М., Єрахторіна О. М., Лисенко О. А. та ін., 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ПЕРЕДМОВА

Спілкування в державному, політичному, суспільному, господарському житті, в органах управління, прокуратури, юстиції, налагодження ділових стосунків між організаціями, установами має здійснюватися державною мовою з високим рівнем культури мовлення. Навчальний посібник «Мова української юриспруденції» охоплює матеріал з різних важливих питань функціонування української мови в юриспруденції, зокрема аспекти взаємодії мови і права, особливості мовної політики та законодавства про мову, нормативність сучасної української літературної мови, специфіку юридичної термінології, своєрідність юридичної стилістики та ін. Опанування цих тем допоможе юристові краще оволодіти правильним усним і писемним мовленням як важливими складовими частинами його мовної та мовленнєвої компетентності.

Вивчення теоретичних питань і виконання практичних завдань дасть змогу вдосконалити вміння та навички з вироблення культури фахового мовлення; використання правил мовленнєвого етикету під час ділового спілкування; дотримання вимовних та акцентуаційних норм в усному мовленні; застосування орфографічних, пунктуаційних норм у писемному мовленні; свідомого використання юридичної лексики; розуміння сутності термінологічної лексики права; розрізнення паронімів, синонімів, омонімів; використання фразеологічних сполук у юридичних текстах; користування різними довідковими джерелами, словниками, зокрема юридичного спрямування; застосування словотвірних, морфологічних, синтаксичних норм як в усному, так і писемному мовленні; складання документів, правильного їх оформлення; доцільного відбору й доречного використання мовних засобів відповідно до поставленого завдання; здійснення контролю за власним мовленням.

Додатки містять зразки документів щодо особового складу, типові лексичні і граматичні помилки та їх правильні відповідники, словники складних випадків наголошення, сталих нормативних висловів, словник фемінітивів, основні зміни до Українського правопису, кличний відмінок

власних імен, правила скорочення слів, що допоможе перевірити та закріпити набуті знання.

Навчальний посібник покликаний поглибити знання з української мови, сприяти осмисленому опрацюванню наукової, спеціальної літератури (словників, довідників, інших джерел), закріпити вміння грамотно складати документи з дотриманням мовних і правових вимог.

Автори сподіваються, що запропонований посібник допоможе спеціалістам у галузі права поглибити знання з мови, удосконалити мовні навички, суттєво підвищити рівень мовленнєвої та комунікативної компетентності.

1. ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

1.1. Мова української юриспруденції

Мова української юриспруденції – багатоаспектне явище, оскільки є:

- об’єктом правового регулювання (державна мова, мова судочинства, тексти як предмет авторського права тощо);
- засобом законодавчої діяльності;
- засобом або об’єктом правозастосовної діяльності (тлумачення текстів нормативних актів);
- засобом юридичної науки.

Як один із найважливіших здобутків еволюції людського суспільства мова здійснила визначний вплив і на розвиток права. Право, що є інструментом управління суспільними процесами, набуває властивостей нормативного регулятора лише тоді, коли воно закріплене в мові. Правові поняття та норми не можуть існувати інакше, ніж у визначених мовних формах. Слово у правових джерелах постає тим вихідним матеріалом, що є основою формування правової думки, способом донесення правових приписів до суб’єктів правозастосування, формою передання юридично важливої інформації. Точність і зрозумілість правових формулювань, чіткість їх мовного втілення, правильність уживання й однозначність юридичної термінології сприяють належному розумінню нормативно-правових та індивідуальних актів.

У контексті розбудови демократичної правової держави й реформування правової системи відповідно до загальноєвропейських стандартів особливої актуальності набуває мовна підготовка юристів. Використання здобутків лінгвістики в юриспруденції має особливе значення з огляду на розроблення концепції розвитку юридичної освіти в Україні, й особливо – реформування судової системи, правоохоронних органів.

Володіння фаховою мовою передбачає знання всіх її літературних норм, функціональних стилів, специфіки та закономірностей функціонування мовних одиниць у правових текстах, національних особливостей словотворення та словосполучення, дотримання чіткості, точності, послідовності, зрозумілості та лапідарності викладу думки в писемному й усному мовленні.

Юриспруденція (у перекладі з латинської мови означає «право», «правознавство», «знання») – це наука, яка вивчає властивості права і держави, а також сукупність знань у галузі права, практичні знання юристів і загальна система підготовки спеціалістів у галузі права. Тобто можна виділити кілька понять «юриспруденція», які тісно пов’язані між собою:

- це наука, яка вивчає правове регулювання і висуває ідеї зі зміни регулювання суспільних відносин у суспільстві;
- пов’язана система знань про управління, право і державу, завдяки яким є базою для юридичної діяльності;
- застосування на практиці теоретичних знань завдяки професійній діяльності юристів.

Галузями юриспруденції є: правові науки – адміністративне право, цивільне право, кримінальне право та ін.

Прикладні науки – кримінологія, юридична психологія, судова медицина та ін.

Теоретичні науки – теорія держави і права, історія політичних і правових учень (тобто науки, які є базовими в юриспруденції).

Юриспруденція покликана задовольняти потреби суспільного життя, освіти та політичної системи держави. Тому досить важливим є правильне використання української мови в юриспруденції, уживання всього лексичного багатства, що є невід’ємною складовою підготовки спеціаліста з права, формування його мовної та мовленнєвої компетентностей, гарантією професійного зростання, показником рівня загальної культури особистості.

Мова – один з найголовніших інструментів діяльності юриста, за допомогою якого здійснюється його правова активність у всіх сферах: законотворчій, правозастосовній, правоохоронній тощо.

Мова – це першоелемент права. За допомогою мови складаються правові норми, створюються закони. Мовна та мовленнєва компе-

тентності юриста підпорядковані не так загальноприйнятим лексико-граматичним правилам, як вимогам законодавчої техніки, потребам і специфіці юриспруденції.

Від того як юрист знає мову, чи може вправно послуговуватися всім лексичним багатством словникового складу, який має рівень культури мовлення, буде залежати точність текстів правових документів, їх мовна та правова довершеність.

Мова юриспруденції (мова права, юридична мова) – це функціональний різновид літературної мови, що має відповідні стилістичні та структурно-жанрові риси, зумовлені специфікою правової сфери та її комунікативно-професійними потребами. Мова права – одне з найважливіших правових явищ, з яким пов'язані такі ключові її проблеми, як пізнання та інтерпретація. Вона виступає основною формою існування правових актів. Тобто мова юриспруденції є різновидом літературної мови, який юрист використовує у всіх сферах професійної діяльності, зокрема законодавчій, правозастосовній, правоохоронній тощо.

Ознаки мови юриспруденції:

- наявність специфічних, професійних мовних засобів (юридична термінологія, правнича лексика, усталені звороти, юридичні фразеологізми, нормативні речення);
- відповідність законам і нормам сучасної літературної мови;
- підпорядкованість діяльності, пов'язаній з юриспруденцією;
- діалогічність (професійна діяльність потребує обміну думками, обговорення загальних проблем чи окремих питань, ухвалення рішень, тобто безпосереднього словесного контакту) та монологічність (укладання юридичних документів);
- логічність (послідовність, стрункність викладу думки законодавця, її смислова завершеність);
- точність і зрозумілість юридичних формулювань, їх чітке мовне втілення (правильне й однакове вживання правової термінології багато в чому визначають ефективність законодавства, сприяють зміцненню законності);
- об'єктивність (мовець висловлюється не від себе, а від імені установи, держави тощо);

– тенденція до інтернаціоналізації, яка зумовлена міжнародним характером наукових знань, використанням термінів-інтернаціоналізмів;

– документальність мовного вираження думки. У мові права виражається не індивідуальна воля, а воля законодавчого органу, яка втілюється в певних документальних формах, що мають офіційне значення;

– стандартність, сталість, стереотипність форми;

– стислість викладу думки юриста за умов збереження повноти її змісту.

Мова юриспруденції повинна бути правильною, точною, виразною, переконливою, не викликати двозначного трактування.

Мова юриспруденції виконує як загальномовні, так і специфічні функції:

– номінативну (називання фахових реалій і понять);

– пізнавальну (знаряддя й спосіб фахового пізнання);

– аксіологічну (за допомогою мови надається фахова та етична оцінка);

– культуруносну (збереження, передавання фахових знань і культури спілкування);

– естетичну (мовностилістична довершеність текстів);

– відтворювальну (виражає волю законодавця);

– комунікативну (доводить волю законодавця до свідомості учасників суспільних відносин).

Слід розрізняти поняття «мова права» і «ділова мова»: якщо перше використовується лише у правознавчій сфері, то друге поняття ширше й охоплює різні сфери офіційних відносин (мова документів, економічна, мова бухгалтерської термінології, торговельної кореспонденції тощо).

Юрист для виконання повноважень послуговується передусім офіційно-діловим стилем (створення законів, укладання документів, офіційне листування тощо), проте використовує й науковий стиль (наукові статті, виступи на конференціях, викладацька діяльність), а також публіцистичний (публічні виступи, зокрема в суді).

1.2. Поняття національної та літературної мови

Мова є одним із найважливіших універсальних засобів спілкування громадян, висловлення думок, почуттів. Вона найістотніша ознака нації та конкретно існує як мовна діяльність членів відповідної етнічної спільноти.

Українська мова – національна мова українського народу, якою послуговуються не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Потрібно розрізняти такі поняття, як *національна мова*, *літературна мова*, *мова української юриспруденції*, *ділова мова й давати чітке визначення*. Так поняття «національна мова» охоплює загальнонародну мову – як літературну, так і діалекти, професійну лексику і соціальний жаргон, а також суто розмовні слова, тобто все те, що витворив народ, і те, що становить його мовне надбання, багатство спілкування.

Отже, **національна мова** – це сукупність усіх слів, граматичних форм та особливостей вимови людей, які спілкуються цією мовою. Українська мова в її сучасному стані – це складне взаємопов’язане, взаємозалежне, постійно змінюване (в історичному часі) явище, яке об’єднує літературну мову, територіальні та професійні діалекти, просторіччя, соціальні жаргони та суржик.

Вищою, довершеною формою існування української національної мови, її певним різновидом є літературна мова.

Літературна мова – це унормована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, засоби масової інформації, художню літературу, науку, театр, освіту, побут людей.

Головною ознакою літературної мови є її унормованість, завдяки якій мова однакова на всій території функціонування. Для неї також характерні: багатофункціональність, стандартність, уніфікованість, загальнообов’язковість, стилістична розгалуженість, наявність усної та писемної форм вираження. Літературна мова охоплює багатий і різноманітний словниковий склад, має розвинену систему, форми слів, типи словосполучень і речень, усталеність у наголошуванні слів, способах їх творення тощо

Функціональне призначення літературної мови в житті української нації полягає в обслуговуванні всіх сфер діяльності суспільства. Вона є мовою державного функціонування в Україні, спілкування людей у матеріально-виробничій, культурній сферах, засобом вираження вітчизняної культури, національної самосвідомості українців, використовується у правотворчій, правозастосовній і правоохоронній діяльності.

Саме літературною мовою в юриспруденції укладаються закони, ухвалюються рішення, виносяться постанови, складаються законодавчі акти та закони, написана Конституція України, послугуються у всіх сферах суспільного життя.

1.3. Державна мова та її функції

Одним із найголовніших чинників самоствердження будь-якої нації є державний статус мови, що законодавчо забезпечує її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Закріплений у ст. 10 Конституції України (1996 року), цей правовий статус сприяє підвищенню престижу української мови, становленню її як соціально-психологічного явища, яке формує духовне та соціально-політичне єднання суспільства.

Державна мова – це мова корінного населення, яка закріплена на законодавчому рівні й уживання якої є обов'язковим в органах державного управління, громадських організаціях, на підприємствах, державних установах, закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Державна мова зберігає необхідну єдність народу в історичній зміні поколінь і суспільних формацій, об'єднуючи його в часі, географічному та соціальному просторі. Мова має велике значення для формування особистості, національного характеру й етнічної спільності.

Мова – найважливіший об'єднувальний суспільство чинник, що дозволяє йому самовизначитися, усвідомити та встановити культурну своєрідність, відмінність від інших. Мова є головним комуніка-

ційним інструментом у налагодженні економічних, політичних, правових відносин. Мова є засобом передання змісту законів держави, здобутків науки, сутності культури. Отже, вона забезпечує культурну спадкоємність і етнічну своєрідність, формування національної культури.

Кожна розвинута держава має державну мову. Статус державності дає змогу мові здобути офіційне визнання й гарантії її захисту з боку держави. Закріплення мови як державної не лише слугує політичним, загальнонаціональним інтересам, але й встановлює той взірць, на який має орієнтуватися кожний свідомий громадянин цієї держави, кожний повноцінний учасник національної культури. Той, хто не знає державної мови, не лише обмежений у соціальному розвитку, але й є духовно неповноцінним, таким, що не усвідомив себе частиною національної культури.

Статус державної мови здебільшого закріплюється за мовою більшості населення. Українська мова як мова більшості населення визнана державною, що проголошено у статті 10 Конституції України: *«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя та на всій території України»*. Проте тривалий час українська мова не мала державного статусу, усіяко заборонялася, витіснялася з офіційної, наукової, мистецької сфер. Часто її осередки обмежувалися побутовим рівнем, фольклором. Витіснення зі сфери державного життя передусім позначилося на тому, що й дотепер залишаються росіянізми в юридичній лексиці, зокрема термінології: *головуючий, пред'явлення обвинувачення, передача, довіреність, об'ява* та ін.

Слід зазначити, що є країни, де законодавством закріплено кілька державних мов (наприклад, у Канаді – англійська і французька; у Швейцарії – німецька, французька, італійська і ретороманська та ін.), що зумовлено територіально-етнічними особливостями цих держав.

Поняття «державна мова» характеризують такі ознаки:

1) це засіб спілкування, за допомогою якого відбувається словесний обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності;